

Idealizem.

Spisal Franc Derganc.

il sem mladenič in čutil nenavadno izraženo potrebo vzročnosti; vse sem hotel naenkrat vedeti in znati, moje prvo vprašanje je bilo povsod: »Odkod, zakaj?« In ta čas sem prišel v roke modrim učiteljem, ki so mi govorili tako-le: »Naše telo obstaja iz duše in snovi. Samo dvoje nahajamo: duha in materijo. Duh je nesmrten, snov (materija) smrtna, minljiva!«

Ta nauk je bil dualizem, ki vse pojave v naravi reducira na dva principa, na dva prvotna vira, iz katerih izvirajo vse prikazni dušnega in telesnega sveta. Filozofsko je vtemeljel dualizem v najpopolnejši obliki René Descartes (Renatus Cartesius). Po njem eksistirata dve substanciji: misleča (duh) in iztegnjena (telo), substantia cogitans et extensa. Ti dve substanciji sta prvotni, skupni surovini, iz katerih tvori Bog na eni strani telesa, na drugi duše. Misleča in iztegnjena substancija nimata nič skupnega, ampak sta popolnoma različni; zakoni ene so čisto posebni, drugi nego zakoni druge; na noben način ni torej mogoče sklepati iz druge na drugo, ali izvajati dušni svet kot produkt telesnega in narobe. Naravoslovje nas uči, če nimata dve stvari nič skupnega, potem je izključena med njima vsaka medsebojnost (Wechselwirkung) in vzročnost, nikoli ne moreta delovati, vplivati druga na drugo. Ali baš nasprotno opazujemo pri snovi in duhu, kako vsak trenotek vpliva telesni svet na dušo in kako duša na telesnost. Descartes ni mogel tega utajiti in je to medsebojnost razlagal tako, da je v možganih točka, kjer si podajata duh in snov roke, v tej točki so tajna vratca, koder prihajata drug k drugemu v vas, ta točka se nahaja v takozvanem corpus pineale (Zirbel). Descartes je tudi razložil, kako vplivata duh in telo med seboj: asocijacija (mišljenje) predstav se vrši po izpremembah možganov, na katere delujejo čutila (Sinnesorgane); asocijacija je produkt gibanja najmanjših delcev v možganih. Nedoslednost zapazimo na prvi hip: Descartes pravi, duša in telo sta popolnoma različna, da ni mogoče nobene vzročnosti med njima; temu nasprotno izvaja potem po zakonu vzroka in učinka, da so dušni pojavi učinek materialnega gibanja. Sicer pa pravi Kartezij sam nekje skromno in nekako užaljeno, da je ta zveza silovita. In kako ne? Modrijan se trudi in trudi, da dokaže različnost duha in snovi (in

ko bi bilo v njegovi moči, gotovo bi jima ukazal: »Bodita torej dosledna, ne blamirajta me in živita, kakor ne bi nič vedela drug o drugem.«). Pa ta dva se nič ne brigata za njegove učene dokaze in vkljub dokazani različnosti prav prijateljsko občujeta med seboj.

Prišla so tista leta, ki jim pravi Nemeec »Tölpeljahre«, ko postane mladenič neroden, svojeglav, uporen in ima vojsko s celim svetom, ko mu dvomi ne dajo notranjega miru. V tem času dvoma in hlastnega nemira mi je prišla v roke knjiga: Ludovik Büchner, »Moč in snov« (Kraft und Stoff). Tu sem našel za hip zaželjenega miru, tu so izginili dvomi kakor tema pred dnevom. Izvedel sem, da živijo slavni učenjaki, ki se pečajo z naravoslovjem in ki so rešili zagonetko duha in snovi. Büchner, Moleschott, Wagner, Vogt! Sami apostoli novega blagovestja, novega svetovnega naziranja: materializma. Takrat sem čital Vogtov stavek: »Misli stoje v istem razmerju z možgani kakor žolč z jetri ali scalina z obistmi.« Materializem uči, da eksistira samo ena substancija, ne dve, kakor je trdil nedosledni Descartes, in sicer samo materija (snov). Duše ni v Kartezijevem zmislu kot samostalne substancije, duša je samo funkcija in produkt možganov, ki z možgani živi in umrje, duša je izločina možganov, kakor izločujejo jetra žolč. Torej tudi posebnega boga ni, ki je duh kakor duša! Ali ni govoril tako že Descartes sam, da so misli produkt materialnega gibanja v možganih? Ali ni bil potemtakem Descartes pravi materialist? In res, nanj se je skliceval pozneje francoski materialist Lamettrie, ki je dejal, da je človek mašina. Materialistiško naziranje imenujemo v tem zmislu, da jemlje samo eno (grško: monos) substancijo, tudi monizem, in sicer, ker jemlje samo materijo, materialistiški monizem. Büchner me je samo potrdil v moji vsakdanji slutnji. Nisem si mogel razložiti, če je res posebna nesmrtna duša, posebno duševno življenje, ki se javlja v moralnih čuvstvih, ljubezni do bližnjega, poštenosti in nesebičnosti — zakaj pa ljudje ne živijo po tem naziranju, ampak skrbijo samo za materijo, samo za telo, bogastvo in telesno uživanje? Seveda, ker so vsi tajni in prepričani spoznavalci materializma in nosijo dualizem samo na jeziku, da tem varneje in intenzivneje služijo materiji!

Materializem mi je odprl oči, pokazal resnico! Ironično sem pokazal hrbet svojim mladostnim idealom — niti vredno se mi ni zdelo, da bi preiskoval, odkod sem jih dobil — narodnost, ljubezen do domovine, idealna ljubezen do izvoljenke, ideali lepote in dobrote — kateri pošteni, prepričani materialist se briga zanje? Vse

človeško mišljenje in delovanje se združuje naposled v enem cilju, da se telesu, lastni osebi kolikor mogoče najbolje godi; vsi smo sužnji svojega mesa, svojih telesnih nagonov. Celi svet eksistira samo radi moje osebe, moje telo je njegovo središče, celi svet mora služiti samo potrebam in strastem mojega telesa! Splošni vtisk materializma na mojo duševnost je bil: razočaranje; pogled, ki mi je plaval doslej po jasnih, eternih višinah, se mi je uprl v mračno zemljo, v hladno življenje; napolnila me je nezaupnost in gnus pred vsakomer; tisti svetniški sijaj, ki je obdajal moje vzgojitelje, je padel osramočen v temo, padla je krinka z obrazov, polnih poštenosti, ljubezni in nesebičnosti — namesto njih sem zagledal potuhnjeno se režeče spake — karikature prejšnje idealne dejstvenosti. Samo včasih, ko sem se prepustil samemu sebi, je švignila na površino neka notranja zdvojenost, nezadovoljnost, neizrazno čuvstvo nesigurnosti — ali svetli duh Büchnerja se je takoj vzbudil, prijel nezadovoljnost za tilnik in jo potisnil mirno, brez vsake razburjenosti zopet na dno nezavednosti.

Pri vsem tem se mi je pa vendar zdelo čudno, zakaj noče nikdo odkrito priznati materializma? In če ga priznava, zakaj samo teoretično, zakaj tudi ne praktično v življenju, zakaj se brani v praksi imena »materialist« z vsemi štirimi? Nikoli še nisem slišal izobraženca, ki igra v javnosti važno ulogo, da bi bil rekel: »Delam in mislim samo za korist lastne osebe.« Odkod ta ukoreninjena nedoslednost? Čudom sem zapazil tudi, da nehotoma vodijo moje misli in dela neke moči, ki se ne dajo izruvat, ki smo jih prištevali prejšnji dualisti idealnemu svetu duševnosti. Naravoslovci razlikujejo osem raznih energij, katerim vsem ne moremo reči, da so produkt materije. Seznanil sem se s hipnotizmom in podobnimi fenomeni, katerih ni mogoče razlagati iz materije. Duševno življenje obsega poleg predstav, misli tudi čuvstva in voljo. Sploh, kako naj nastane nekaj iz materije, kar nima z materijo niti najmanjše podobnosti, kamoli sorodnost? In kaj je pravzaprav materija sama? Kako smo prišli do pojma materije? Kako jo spoznavamo?

Da, spoznati! Kaj se pravi sploh spoznavati? Tisočletja že ugibajo filozofi uganko narave in duha. Na izber sta samo dva pota, ki vodita do jedra: ali začnemo z naravo samo in ž nje pojavi, zasledujemo prirodne zakone in tako vedno bolj prodiramo do bistva; ta način spoznavanja se imenuje empirizem, ki hoče s preiskavanjem narave spoznati resnico. Začnemo pa tudi lahko na drug način, da začnemo s preiskavanjem notranjega sveta, onega sveta,

ki je v nas samih, v naši duši; ki mu pravimo tudi svet predstav, misli, čuvstev in volje; ki je samo fotografija — da se izrazimo poljudno — čeprav, to je drugo vprašanje — zunanjega sveta. To drugo pot nazivamo racionalizem, tudi dogmatizem. Kateri način spoznavanja je pravi? Če je res, kar uči Spinoza (monizem) in za njim Schelling (Identitätsphilosophie), da ni razločka med materijo in dušo, da ne vlada med njima nikaka vzročnost, ampak popolna skladnost, enakost, potem je vseeno, kje začnemo, ali z zunanjim ali notranjim svetom.

Vendar še nimamo doslej filozofa, ki bi nam bil podal tako razlago sveta in duha, da bi mu morali pritrditi kakor onemu, ki pravi $1 + 1 = 2$. Zakaj ne, kje tiči napaka? Morda so vprašanja napačno stavljena; morda nam nagajajo skriti logični skoki; morda pa je orodje samo, s katerim spoznavamo, nepopolno, že a priori tako napravljeno, da nam ni mogoče dejstvenosti spoznati, kakor nam ni mogoče v rešetju vode prenašati? Vsako orodje ima namreč gotov namen, da je samo za eno delo pripravno; nimamo še orodja, s katerim bi lahko opravljali vsako delo! Tako nekako je začel razmišljati veliki Kant, ki se mu je gotovo zdelo čudno, zakaj se ni posrečilo tako bistrim glavam, kakor so bili nekateri filozofii, rešiti stare zagonetke? Kant se je vprašal, s čim, kako in kaj spoznavamo, kaj se pravi spoznavati? Sicer je razlagal že Demokrit kvalitete iz občutkov, istotako Galileo Galilei, ki je imel subjektivnost kvalitete, in Hobbes, ki je trdil, da spoznavamo samo »phänomena«. Vendar gre Kantu zasluga, da je prvi kritično določil moč našega spoznavanja, njega obseg in mejo, on sam imenuje ta način raziskavanja kriticizem. Kant pravi: mi spoznavamo, zaznavamo samo svoje občutke (Empfindung), kakor jih zbude v nas naša čutila (oko, uho, nos, jezik, tip), nič drugega. Ali so pa ti občutki isto kakor zunanji svet? Nikakor ne, oni so samo simboli, podobe tega, kar se zunaj nas vrši. Mi imamo čutila, nekaj vpliva na čutila jih aficira; čutila potem ta mik (Reiz) od zunaj dalje sporoče našim možganom, kjer mi ta zunanji mik spoznamo v obliki občutka; ta oblika občutka je pa odvisna deloma od čutila samega, deloma od centralne postaje zavesti. Tako vemo zdaj, da je luč tresenje etra; tr esenje etra in občutek, ki mu pravimo luč, to je vendar dvoje, nekaj čisto različnega. Da pa to tresenje tako spoznavamo, kakor ga v resnici, kakor občutek luči, a ne drugače, to je odvisno od naše organizacije. Ko bi bili naši organi drugače osnovani, nego so, potem bi imeli tudi čisto drugo podobo sveta. Tudi sleporojenec si svet vse drugače pred-

stavlja nego mi. Fiziolog Johannes Müller je odkril važni zakon specifične energije čutil (Gesetz der spezifischen Sinnesenergie): vsak čutni živec daje vedno isti občutek, ki je odvisen samo od živca, ki ga daje, in neodvisen od mika; če na pr. nervus opticus (živec za vid) ščipljemo, kemično ali električno dražimo (reizen), vedno daje občutek luči: torej razni miki, samo en občutek, če imamo samo en živec. Narobe: če imamo več živcev, a samo en mik, dobimo različne občutke. Naši občutki so torej odvisni samo od naših živcev in ne od zunanjih mikov.

Tako je prišel Kant do razločevanja sveta, kakršen je sam ob sebi (Ding an sich, noumenon), in kakršen se nam pojavlja po čutilih in občutkih (phänomenon); do razločevanja med zunanjim in notranjim svetom; zunanjega sveta ne moremo spoznati, kakšen je sam ob sebi, on samo aficira naša čutila. To razločevanje je nekak dualizem, v tem pomenu je Kant torej dualist: časovnost, prostornost in vzročnost veljajo samo v svetu pojavov (Erscheinung), ki ga mi spoznavamo; zunanji svet »stvari ob sebi« (Ding an sich) je svet absolutne svobode, ne pozna časa, prostora, vzročnosti in je našemu spoznanju za vselej nepristopen; naš razum ga nikoli ne spozna ali, kakor je kesneje dejal fiziolog Du Bois-Reymond: »Ignorabimus«.

Ali je ta Kantov dualizem dokazan, utemeljen in nujna konsekvenca teorije? Če nam je zunanji svet nepristopen, če ga ne moremo spoznati, kako se je vendar Kantu porodila ideja o njem? In pozneje je to nejasno idejo celo približal in deloma pojasnil, da smo samo z enim očesom za en hip smuknili za zagrinjalo, ki nam zakriva oni svet svobode, povedal je nam, da se razodeva ta svet v naši moralni zavesti. To je vendar nedoslednost, da ni večje mogoče! In nedoslednost nedoslednosti je zakrivil veliki Kant s trditvijo, da za zunanji svet ne velja vzročnost da ne more vplivati, učinkovati! Na drugi strani pa trdi, da taisti svet aficira naša čutila po vseh pravilih vzročnosti, ki naj bi veljala samo za notranji svet pojavov, predstav. Podobna nedoslednost kakor pri Karteziju! Dva sveta brez vsake skupnosti, in vendar v vedni zvezi med seboj!

S fenomenalizmom (nauk o svetu pojavov, predstav) je okrenil Kant filozofsko mišljenje na novo pot, a na pol pota je postal nedosleden, kakor da mu je zmanjkalo samotvorne moči, kakor da je orjak utrujen obtičal v gazi, zašel z lastne prave poti na izhojeno, staro cesto dualizma. Kant je izrekel veliko resnico, da spoznava naš razum samo občutke, predstave, Zakaj je ni izvedel dosledno? Vse v meni je samo predstava, ali kakor začenja Schopenhauer svoj

sistem: svet je moja predstava. Preko predstav naš razum ne more. Ali zakaj je postavil Kant dva sveta? Utajena vzročnost v zunanjem svetu se je maščevala. V meni nastajajo občutki, predstave, same od sebe gotovo ne, nekaj jih mora vzbuditi, provzročiti, nekaj mora name vplivati, učinkovati, v meni je učinek, zunaj je vzrok. Ta zunanji vzrok je zunanji svet »stvari ob sebi«. Tako nekako je sklepal Kant.

Ali je ta vzročnost res razcepljena na dvoje, da stoji z eno nogo zunaj nas, z drugo v naši duši? Kaj je vzročnost? Naravoslovje umeva pod vzročnostjo neko stalno razmerje dveh stvari ali pojavov v naravi: če nastopi en pojav, sledi tudi drugi, prvi se imenuje v tem razmerju vzrok, drugi učinek. Ali vse to, kar imenujemo naravo, svet, je le naša predstava; vse, kar se vrši v tej naravi, v tem svetu, je tudi samo naša predstava; vzrok je predstava, učinek je predstava — vse je predstava! Kar moj razum spoznava, vse se godi v moji zavesti in med mojimi predstavami. Čemu je torej iskal Kant izvora, vzroka predstavam zunaj predstav? Kaj ga je k temu sililo? Doslednost gotovo ne!

Marveč dosledni kriticizem izvaja: cela vzročnost je samo v meni; izvor vsake predstave je v meni, namreč v drugi predstavi moje duše. Tako odpade zunanji svet, in brezmiselno se nam zdi in popolnoma nepotrebno, neutemeljeno, če jemljemo dva sveta, drugi svet zunaj sebe. Samo en svet je, samo svet mojih predstav; samo jaz sem, vse je v meni, vse iz mene! Tudi materija je samo predstava moje duše, in večje neumnosti menda ne pozna svet, nego je materializem, ki hoče iz ene predstave izvajati dušo in vse, ko je materija samo predstava med predstavami, delce moje duše. Problem se glasi narobe: Kako je nastalo vse iz moje duše?

Gotovo osupneš, draga bralka, dragi bralec, in neverjetno pomaješ z glavo? Kako bi bilo vse v meni?

Porečeš: »Na mizi vidim muho.«

Jaz: »Dobro, ta muha je samo moja predstava, samo v meni.«

Ti (dovtipno): »To je pa res, ta muha je samo v tebi, ti si ves muhast in tudi tvoja teorija je muhasta! Kako bi bila ta muha v tebi, kot predstava v tvojih možganih, torej v tvoji glavi? Muho vidim zunaj tebe, tukaj na mizi! Da uvidiš, mladi filozofe, še očitneje zmoto svoje teorije, poglej skozi okno, tam zunaj se pasejo trije osli. Kje bi imeli prostora v tebi, oziroma v tvoji glavi, ko so trikrat večji nego ti in tvoja glava skupaj?«

Jaz: »Dragi bralec, (ali, če prisegaš na Levčev pravopis, česar ti pa nikakor ne zamerim — dragi bravec —) ti se pa peklenko motiš! Pomisli namreč, da je tudi tvoje telo, tvoja glava z možgani vred samo tvoja predstava; muha, miza, tisti trije osli, tvoje telo in glava, vse je v tebi, recimo v tvoji duši; tudi jaz sam sem samo kot predstava v tebi, tudi ona gora in celi svet. Tvoj jaz, tvoja duša je neizmerna, obsega takozvani telesni svet, svet čuvstev in volje. Tvoj individuum, tvoje telo je samo telo med telesi«

Da eksistira vse samo kot predstava (idea) v duši, to naziranje imenujemo idealizem; ali ker jemlje samo eno substancijo, iz katere izvira vse, samo dušo (psyche), tudi psihomonizem, ali materialistiškemu monizmu nasprotno: idealistiški monizem.

Idealizem je že filozofsko obdelala šola idealistov Fichte-Schelling-Hegel. A mnogo je treba predelati in filozofski sestav spraviti v popolno skladnost z rezultati eksaktne moderne vede, izbrisati vtisk samovoljnosti, vtisniti mu pečat zakonitosti in stroge nujnosti! Na Angleškem deluje v tem zmislu in pod vplivom Fichte-Hegela kritični idealizem; na Nemškem vstajajo novokantovci (Kant je učitelj vseh, njegov kriticizem izvor vseh modernih filozofij); prebuja se duh Fichte-Hegelov pod imenom kritične metafizike.

* * *

Pa bodi teorija, filozofija še tako lepa, naj si nadevlje blagozvočno ime idealizma, čemu nam bo, če nima životvorne sile, nobenega pomena za dejalnost in družabne razmere; če se samo v knjigah lepo čita in je ne vidimo žive, delujoče, ustvarjajoče v življenju? Če sem mladenič in kipim od ljubezni, kaj mi hoče najlepša Venera, najlepše izklesana iz najlepšega marmora? Teorija mora preiti v prakso, resnica od mrtvih vstati in zakraljevati med živimi. To vzvišeno, plemenito delo čaka naših politikov, pisateljev, pesnikov in umetnikov. Napiti se morajo iz studenca resnice, idealizma in naliti svoje žile s to sveto tekočino, in vse njih misli, čuvstva in dejanja bodo pričala o svojem izvoru, pričala bo o njih izvoru sreča našega naroda.

Izmed dušetvornih sil idealizma navajam samo sledeče: izmrečinični materializem, ki je zakrivil v mnogočem našo politično in kulturno bedo; sebe in vse bomo opazovali sub specie aeternitatis, s stališča svoje božanske nature; jaz sem vse, vse je v meni: ta zavest obudi neomajno vero vase in vsemogočnost lastne volje, samozavest in ponos, ki ga je tako živo treba slovenskemu narodu s

svojo ostudno hlapčevsko naturo; jaz nisem moje telo, moje telo je telo med drugimi telesi: ta resnica bo brzdala individualni egoizem, samopašnost in obračala skrb na celoto, z enako ljubeznijo navdajala do sebe in drugih, vzbujala plemeniti nacionalni in kulturni egoizem, zakonu »ljubi svojega bližnjega kakor sam sebe« dala znanstveno podlago; spoznanje zakonitosti in medsebojne odvisnosti se bo javljalo kot brezobzirno, vztrajno čuvstvo dolžnosti, ki ga tako krvavo pogrešamo v celem javnem življenju slovenskega naroda. Značaj in čast nista slabost, ki se trmoglavo oklepa spoznane napake, ampak tista človeška krepost, ki vodi vse misli in dejanja z ozirom na celoto, na narod. Idealizem nas osvobodi tlačanstva mesa, lastnega telesa in idolov, napačnih idealov, kakršni so: materializem, klerikalizem in še nekateri drugi taki »izmi«.

Brez doma.

I.

Pot samotna v daljo vije
 se pred mano — kam pelja?
 Kje moj cilj je, kje nepokoj
 srčni mine? Bog to zna!

Mrzla srca — kdo bi vztrajal
 v krogu tujih mu ljudij?
 Nikdo me poznati noče,
 nikdo mi prijatelj ni.

In tako kot večni romar
 hodim tod povsod neznan —
 sreče iščem, src ljubečih,
 a bojim se, da zaman.

II.

Travica zelena, travica mehka,
 bodi mi postelj nocoj! —
 Bloden popotnik brez doma krog tavam,
 žalost le hodi z menoj.

Izpod domačega krova zablodil
 v tuji nedragi sem svet;
 sreče, ljubezni še nisem okusil,
 mladi mi zvenel je cvet.

Pisane cvetke po tihi livadi,
 spavajte sladko z menoj —
 zvezdice zlate na svetlih nebesih,
 čuvajte ve nad menoj!

C. Golar.